

УДК 141.2

КОСМОПОЛІТИЧНІ СВІТОГЛЯДНІ ІДЕЇ У ГУМАНІТАРНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Лариса Саракун

*Національний університет харчових технологій, кафедра філософії
вул. Володимирська, 68, 01033 м. Київ, Україна*

Василь Драпогуз

*Центр гуманітарної освіти НАН України, кафедра філософії
вул. Трьохсвятительська, 4, 01601, м. Київ, Україна*

На основі праць сучасних дослідників виявлено та розглянуто сутнісні ознаки феномена космополітизму, відображення його світоглядних ідей у науковій гуманітарній картині світу, яка розкриває атрибутивні духовно-моральні принципи, постулати й орієнтири існування людини в глобалізованому світі.

Ключові слова: космополітизм, світогляд, глобалізація, наукова картина світу, гуманітарна картина світу.

У сучасному філософському дискурсі космополітизм визначають як ідеологічну течію, світогляд, учення, концепцію, специфічний тип світосприйняття. Його також називають сукупністю політичних ідей та різного роду філософій. Це ідеологія світового громадянства, система поглядів, яка надає пріоритетного значення цінностям глобалізованого світу. При цьому пропагується моральний універсалізм, який передбачає, що громадяни сучасних держав підпорядковуються єдиним моральним і світоглядним стандартам, усвідомленню приналежності до єдиного людства. в умовах поглиблення глобалізації він постає у вигляді різних соціокультурних орієнтацій: від установок на взаємодію і зближення розвинених держав до заперечення досягнень національної культури і традицій інших народів. Сучасне суспільство ввійшло у процес формування єдиної планетарної цивілізації, у якій окремі країни можуть втратити статус автономних самодостатніх одиниць. На думку німецького соціолога і філософа У. Бека, формування такого «відкритого суспільства» є безсумнівним фактом, який не потребує доказів [1].

Деякі дослідники, не зіштовхуючись із космополітичною реальністю (про яку пише У. Бек), сумніваються у його теоретичних положеннях і висновках. Сучасне людство перебуває лише на початку цього процесу, точніше в тій його фазі, коли поняття «національна культура», «національна політика», «патріотизм» ще не відійшли в минуле, а окремі країни не втратили здатність виживати в режимі автономного існування. Постійне протиріччя між гомогенізацією і гетерогенізацією робить збереження культурної самобутності однією із ключових проблем глобалізації, яка впливає на долю країн усього світу.

Водночас дискусія щодо космополітизму сьогодні знову стала актуальною, оскільки соціальна реальність значно трансформувалась під впливом глобалізації. Відновлення такої дискусії стало можливим після того, як розвиток національних держав досягнув відчутної кризи. Основою для можливості існування космополітичного суспільства є глобальний міжнаціональний простір, у якому особистість, втрачаючи національну ідентичність, змінює свої світоглядні позиції.

Щоб глибше зрозуміти природу і зміст світоглядних орієнтирів особистості, важливо звернутися до методологічного потенціалу концепту цінностей (М. Вебер, В. Дільтей, Г. Ріккерт), їхньої динаміки у дискурсі модернізації і трансформації суспільства, культури й моралі особистості (У. Бек, М. Кастельс, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Тоффлер, Е. Фромм, М. Хайдеггер, О. Шпенглер).

Серед українських дослідників до проблем особистості, динаміки її світоглядних орієнтацій зверталися В. Андрущенко, А. Бичко, Є. Бистрицький, В. Кремень, С. Кримський, В. Огнев'юк, М. Попович, М. Степико, В. Шинкарук. Зміна ціннісних орієнтацій сучасної людини, світоглядних основ суспільно-політичних і культурних процесів репрезентовані також у працях В. Воловика, Є. Головахи, В. Заблоцького, В. Загороднюка, Л. Кривеги, М. Шульги та ін.

У працях Н. Менчинської та Т. Мухіної акцентується увага на тому, що світогляд, будучи системоутворюючим компонентом структури особистості, водночас пов'язаний із такими особистісними підструктурами, як спрямованість людини та її інтелектуальна сфера. Однак його сутність не зводиться до названих підструктур, він інтегрує їх у собі.

Світогляд і світоглядна орієнтація характеризуються широким рівнем інтегративності своїх підсистем – пізнавальної, аксіологічної, праксеологічної. Пізнавальні його елементи (уявлення, знання, ідеї) перебувають у діалектичному взаємозв'язку з усією світоглядною макроструктурою як частина і ціле.

Світоглядна проблематика у період поглиблення глобалізації доповнюється проблемою ідентичності та маргінальності. Всі дослідники процесу формування світоглядних засад особистості все наполегливіше застерігають не тільки від кризи ідентичності, а й від антропологічної кризи. Загроза останньої вбачається у деструктивному ставленні людини до світу природи, а в більш загальному вимірі – у деформації ціннісного світу людини, що знаходить прояв у девальвації утилітарних цінностей і смислів у світогляді людини, у ціннісній аномії, цинізмі, переважанні споживацьких орієнтацій над творчо продуктивними [2, с. 46].

В історичному генезисі світоглядних орієнтацій існує тенденція звільнення людини від жорсткої регламентації її життєдіяльності спільнотою, що поглинала індивідуальність і зумовлювала стереотипність її життєвого шляху. Ставши незалежною, Україна, на думку В. Кременя, лише в загальних рисах визначила, куди йти, ще менше – як це робити, адже «не створені світоглядні засади суспільного розвитку» [3].

Ми вважаємо, що корінь вирішення зазначених проблем міститься у площині зміни світогляду. Адже будь-яке співтовариство «збірне» і відтворюється на певній матриці. Важливим її зрізом є когнітивна структура – система засобів пізнання реальності та інструментів суспільної свідомості й обміну інформацією (мова, значущі факти, теоретичні уявлення, методи, міра, логіка та ін.). На думку Ю. Бех, щоб зрозуміти дух сучасної епохи, потрібно змінити панівний технократичний світогляд на космополітичний і відтворити принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття. Останній дозволяє на основі якісно нової картини світу усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини і суспільства. Під час виконання такої місії він стає науковим світоглядом для нової доби соціального розвитку планетарної системи [4, с. 12].

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що основою наукової картини світу в XXI ст. має бути усвідомлення нового образу життєустрою планетарної спільноти – планетарного соціального організму. Глобалізація невідворотно виведе на цей організаційний рівень устрою світу. Це вказує на необхідність вивчати цей рівень та його складові (людину і суспільство), а також провідні тенденції його становлення (становлення онтологічної, інформаційної й організаційної єдності планетарної спільноти).

Як зазначають українські дослідники феномена космополітизму, тенденція становлення організаційної єдності планетарної спільноти полягає у переході від діючих національних систем державного управління до становлення органічної системи світової влади (недержавної, законодавчої, виконавчої, судової). Головним виконавчим органом світової держави на демократичних засадах постає світовий уряд, на думку Ю. Бех, – це єдина нормативно-правова система у формі загальноцивілізаційних цінностей, моралі та світового права. Демократія у цьому контексті є параметром порядку нового світоустрою. Вона забезпечує розподіл світової влади в організаційній матриці планетарного життя [4]. у цьому контексті важливо означити призначення наукової картини світу як образу світу, аксіологічно забарвлену теоретичну модель об'єктивної дійсності, що накладає, з одного боку, певні обмеження на можливості створення нових гіпотез, а з іншого – допомагає розвивати предметну сферу науки, відкривати нові горизонти актуалізації її пізнавального потенціалу.

Дискусії про наукову картину світу виявили низку підходів до її змісту. Онтологи-традиціоналісти використовують відомі західні онтологічні вчення Платона, Аристотеля, Декарта, Спінози, Лейбніца, Гегеля, Маркса, Гартмана та ін. для формування основного змісту наукової картини світу. Свої інтерпретації сутності (образу) світу дають й інші сучасні філософи, які були учасниками XXIII Всесвітнього філософського конгресу (Афіни, 2013 р.). Так, китайський філософ Г. Чен, виходячи з метафізики Аристотеля, поділяє уявлення про ієрархічність Всесвіту. К. Гоуделі (Греція) дотримується моделі Лейбніца, а К. Вьйорянен (Фінляндія), спираючись на ідеї Гегеля і Гартмана, уявляє світ у вигляді сфер, розділених модальними полями на ієрархічні рівні. М. Солодуха (Росія) зображує світ як ситуаційну модель, у якій системні рівні самоорганізованої матерії зі своїми законами нескінченно змінюють один одного. Болгарський філософ С. Черджіков стверджує, що у світі все відносно, а сама відносність може бути дійсною і віртуальною. Підтримуючи цю тезу, Х. дель Валь (Іспанія) вказує на процесуальність буття, його вічне становлення і зміну, самотворення і самознищення. Мексиканський онтолог К. Ордонес природу буття інтерпретує за допомогою категорій «зміна», «час», «відношення», «тотальність», «взаємодія», «можливість», «матерія», «саморух».

Онтологи-модерністи висувують проекти синтезу філософської онтології із природознавством. І. Лісеєв (Росія) пропонує у сучасну наукову картину світу включити онтологію, методологію, аксіологію, праксеологію. Інший російський філософ-модерніст Н. Данієлян підтримує ідею загального інтердисциплінаризму, необхідного для побудови наукової картини світу, у центрі якої перебуває творча людська особистість [5].

Дослідження людини як суб'єкта й активного діяча, перетворювача світу і самої себе є основою гуманітарного знання. Відома дослідниця І. Колесникова констатує, що означене знання постає: 1) як форма і результат інтерпретації будь-якого знання з позицій суб'єкта – носія гуманітарної якості; 2) як знання, висхідним джерелом і предметом якого є суб'єктивний світ, світ людини (суб'єкта) у її зв'язках із реальністю; 3) як знання, отримане і зафіксоване за допомогою суто людських засобів (мислення, слова, спілкування, переживання, уяви, рефлексії, художнього образу); 4) як результат пізнання, що як його невід'ємна частина містить інформацію про особливості суб'єкта [6].

Дедалі ширше потенціал гуманітарного знання (накопиченого не лише в науках про дух, історію, людину, суспільство, а й у різного роду позанаукових гуманітарних практиках) використовується у розробці й реалізації політичних, економічних, соціальних та інших програм. Гуманітарне знання є своєрідним посередником між культурними досягненнями минулого, теперішнього і спробами соціального проектування майбутнього, взаємно узгоджуючи їх на рівні рефлексивного ставлення до можливості конструктивного діалогу в часі.

Одним із сучасних напрямів розвитку гуманітарних наук є цифрова гуманітаристика (digital humanities), яка за останнє десятиліття завоювала своє місце в гуманітарних між-дисциплінарних комп'ютеризованих дослідженнях. Слід зазначити, що комп'ютеризація почалась у гуманітарних науках не сьогодні: за допомогою до комп'ютерної техніки дослідники-гуманітарії звернулись із появою великих обчислювальних машин [7]. Цифрова епоха у гуманітарні науки прийшла після мікрокомп'ютерної революції із розвитком обчислювальних потужностей і персоналізацією комп'ютерних систем, що дозволяли не тільки створювати складні віртуальні реконструкції, а й презентувати їх в електронному середовищі за допомогою засобів Всесвітньої павутини. «Цифровий перехід» у гуманітарних науках уже відбувся. Фактично будь-яке гуманітарне дослідження сьогодні ґрунтується на спонтанному чи систематичному, вибірковому чи суцільному оцифруванні документів і об'єктів історико-культурної спадщини. Оцифрування стало однією із важливих практик у діяльності вчених-гуманітаріїв, завдяки творчим здобуткам яких створюється гуманітарна картина світу (ГКС). Означений термін (якщо допустимо його використання стосовно всього універсуму) має не тільки онтологічний чи методологічний, скільки метафорично-ціннісний сенс. Тому, підкреслюючи людське ставлення до світу на протигагу об'єктивістському науковому «холодному» підходу, кажуть про «теплу картину світу» як систему, побудовану за концептом інтенціональності [8, с. 10–13], про потребу «ціннісно забарвити світ, наповнити його сенсом, зробити причетним до людини і загальнолюдської культури» [9, с. 20].

Якщо є світ гуманітарних наук, логічно говорити про наукову картину саме цього світу. Тоді наукова картина гуманітарного світу, чи наукова гуманітарна картина світу (ГКС), не будучи загальнонауковою, може виконувати щодо свого предмета ті ж функції, які виконує будь-яка окрема, спеціальна, наукова картина світу. Гуманітарна картина світу, поступаючись природничо-науковій картині у широті охоплення реальності, навряд чи поступиться їй у значущості.

Але зазначимо, що сфера пізнання і знання така, що емпіричні і теоретичні наукові раціонально-логічні знання становлять лише частину знань людства, причому не дуже велику. Існують багатовікові пласти позанаукового знання – побутового, художньо-естетичного, морально-етичного, релігійного, філософського, які відіграють важливу роль у житті людини і суспільства. Ці галузі знань формують свої картини світу – побутову, міфологічну, релігійну, художню, морально-етичну, філософську (узагальнюючу, яка містить різні загальні світоглядні позиції).

Тоді можна сказати, що гуманітарна картина світу охоплює гуманітарні аспекти всіх позанаукових картин світу в ракурсі гармонійних відносин людини з соціальним та природним світом. Гуманітарна картина світу висвітлює світогляд крізь призму суб'єктивного ставлення до світу шляхом розкриття принципів гармонійних гуманних відносин Людини і Світу, гармонії у самій людині.

Але якщо ми поставимо в один ряд такі гранично загальні картини світу, як загальнонаукову, філософську та гуманітарну, то можна зробити два висновки. По-перше, ці картини буття можуть взаємно доповнювати одна одну, збагачуючись досягненнями відповідних картин світу. По-друге, логічно припустити, що повинна існувати і ще більш загальна картина світу, здатна об'єднати найважливіші досягнення усіх трьох зазначених. Тоді ми приходимо до ідеї загальної картини світу – ЗКС. Далі можна припустити, що ЗКС на рівні сучасних знань дозволить несуперечливо інтегрувати загальнонаукові, загальногуманітарні і загальнофілософські досягнення людства з метою усвідомленого гармонійного існування Людини у Світі і доцільної практичної діяльності людей, екологічно збалансованої, гармонійної, гуманної.

Отже, гуманітарна картина світу – це частина загальної (наукової, позанаукової, філософської) картини світу, яка відображає атрибутивність Гармонії у теорії і практиці буття людини і суспільства в оточуючому світі. у загальнонауковій картині світу гуманітарна частина репрезентована гуманітарно-науковою картиною світу. а позанаукова частина ГКС є інтеграцією гуманітарних аспектів із знань інших позанаукових картин світу (художньої, морально-етичної, релігійної тощо) [10].

Гуманітарна картина світу будується, по-перше, на сутнісних духовно-моральних законах людини як особливої активної системи, що працює як система-трансформатор, альтруїстично щодо світу; по-друге, на основі гуманних законів у суспільстві; по-третє, ГКС розкриває атрибутивні духовно-моральні принципи, постулати й орієнтири існування людини, які проявляються у фундаментальних якостях краси, добра, любові, істини, які повинні виражено переважати протилежні якості (потворного, зла, ненависті, незнання, безвілля), які закономірно і неминуче руйнують людину і навколишній світ.

Отже, гуманітарна картина світу здатна розвивати, формувати саму людину, роблячи її духовно багатію, облагороджувати навколишній світ завдяки різнобічній діяльності такої людини. Більш поглиблене дослідження означеної проблеми передбачає розгляд таких категорій, як «гуманність», «гуманізм», «гуманітарність», «цінності», «добро», «краса». Принагідно зазначимо, що сутнісним ядром гуманітарних проблем має бути гуманність гуманітарна, оскільки саме вона є проявом усезагальних ознак гармонії у світі людини і людських відносин. За відсутності цього ядра гуманітарність перетворюється у соціальний фантом, не дає відповідей на ключові питання буття людини і суспільства, а нерідко провокує конфлікти, якщо ядро гуманності замінюється на ядро антигуманності. Таким чином, у гуманітарну картину світу, яка ґрунтується на всезагальних філософських принципах світового розвитку і світової гармонії, має бути закладений принцип гуманності, людяності чи гуманітарної гуманності.

Нещодавно американські дослідники [11] опублікували доповідь «Гуманітарна картина світу 2015», яка є першим кроком в оцінці стану гуманітарних наук у світі. На основі докладного огляду літератури й інтерв'ю із вченими у цій доповіді розкривається значення гуманітарних наук, їхня проблематика, а також зв'язок між гуманітарними науками і політикою. Ця праця дозволяє почути позицію учених та їхню оцінку стану гуманітарних наук, пріоритетні напрями гуманітарних досліджень. Значний інтерес викликають підбір і аналіз наукових розвідок учених із таких регіонів, як Африка, Латинська Америка та Азія.

Гуманітарна картина світу, будучи наддисциплінарною картиною світу, створює гармонійний, неконфліктний фундамент відновлення колись розірваного знання і культури, в результаті якого з'явилися гуманітарне і негуманітарне знання, гуманітарна і негуманітарна культури. у цьому процесі возз'єднання наук і знань про природу і людину на перше місце висувається цілісне системне розуміння людини як нерозривної єдності тілесного, духовного і соціального буття, осмислене на базі досягнень як сучасних наук, так і гуманітарних позанаукових галузей знань. Означена картина світу – це шлях до подолання наявної прірви між науковим і позанауковим знанням, між раціональними і позараціональними методами пізнання, оскільки лише в їхній гармонійній єдності і можливе цілісне знання людини про світ і саму себе.

Реалії сучасної гуманітарної картини світу – це широко розвинута інформаційна мережа, вагомі наукові здобутки. Завдяки результатам домінантного впливу економічної і метаінформаційної сфер діяльності, які, у свою чергу, зачіпають і економічне, і культурне життя кожної країни й кожного народу безпосередньо, набирає усе більших обертів глобалізація, розвій якої нівелює цінності національних культур, сприяє виникненню монокультурного світу, руйнує базові основи національних культур, породжує тип людини з космополітичним

мисленням, що нігілістично ставиться до цінностей власної культури, формує «громадянина світу», для якого національне не є атрибутом сакральності.

Список використаної літератури

1. Бек У. Космополитическое мировоззрение /Ульрих Бек. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – 336 с.
2. Хайрулліна Ю.О. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз :[монографія] /Ю.О. Хайрулліна ;Мін-во освіти і науки, молоді і спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 235 с.
3. Кремень В. Політична стратегія України. Порівняльні перспективи /В. Кремень //Віче. – 1994. – № 6. – С. 12–15.
4. Бех Ю. Космополітизм як світоглядно-ідеологічна платформа розбудови освіти ХХІ століття /Юлія Бех //Вища освіта України. Теоретичний та науково-методологічний часопис. – 2015. – № 4 (59). – С. 11–16.
5. Бондаренко С.Б. Дискусии о науке на XXIII Мировом философском конгрессе /С.Б. Бондаренко //Философия науки. – 2014. – № 1. – С. 136–147.
6. Колесникова И.А. Природа гуманитарного знания и его миссия в современном обществе /И.А. Колесникова //Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 3. – С. 33–46.
7. Володин А.Ю. Digital humanities (цифровые гуманитарные науки): в поисках самоопределения /А.Ю. Володин //Вестник Пермского университета. Серия «История». – 2014. – Вып. 3 – С. 5–9.
8. Цофнас А.Ю. Комплементарность мировоззрения и миропонимания /А.Ю. Цофнас //Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 5–22.
9. Ильин В.В. Теория познания. Введение. Общие проблемы /В.В. Ильин. – М.: Либроком, 2012. – 168 с.
10. Кудрявцева О.А. Гуманитарная картина мира в системе современного знания (философско-методологический аспект) :дис. ... канд. филос. наук /О.А. Кудрявцева. – Барнаул, 2004. – 153 с.
11. Holm P. Humanities World Report 2015 /P. Holm, A. Jarrick, D. Scott. – N. Y. – L.: Palgrave Macmillan, 2016. – 225 p.

COSMOPOLITAN IDEOLOGICAL IDEAS IN THE HUMANITARIAN WORLD PICTURE

Larisa Sarakun

*National University of Food Technology, Department of Philosophy
Vladimir str., 68, 01033 Kyiv, Ukraine*

Vasyl Drapohuz

*Humanitarian Education Center of NAS of Ukraine, Department of Philosophy
Three Saints str., 4, 01601, Kyiv, Ukraine*

Based on the works of contemporary researchers we have identified and considered essential features of the phenomenon of cosmopolitanism, reflection of its worldview ideas in the scientific humanitarian picture of the world revealing attributive spiritual and moral principles, postulates and guidelines of human existence in a globalized world.

Key words: cosmopolitan, world, globalization, scientific world, humanitarian world view.